

@ISEchannel

اثر تجارت خارجی بر رشد اقتصادی ایران

استاد راهنما:

جناب آقای فرید اصغری پور

کردآورنده:

محمد صادق نودهی مقدم (مدیریت مالی)

پاییز و زمستان ۱۳۹۰

شاید بتوان گفت مهمترین بحث اقتصادی در سال‌های بعد از جنگ جهانی دوم - به ویژه در کشورهای در حال توسعه - مسأله رشد اقتصادی بوده است. از این رو نظریه‌های بسیاری در باب مسأله رشد در طول سال‌های پس از جنگ جهانی دوم مطرح شد. هدف اساسی نظریه‌های رشد، توضیح عوامل تعیین کننده نرخ‌های رشد در یک کشور و بررسی دلایل تفاوت نرخ‌های رشد و درآمدهای سرانه بین کشورها می‌باشد. یکی از عواملی که تأثیر به سزایی بر رشد اقتصادی برخی کشورهای در حال توسعه داشته، تجارت خارجی بوده است. بیشتر اقتصاددانان معتقداند که تجارت، موتور توسعه جوامع است. به طور کلی، در مسیر رشد اقتصادی کشورهای جهان سوم، به دلیل وابستگی شدید این کشورها به درآمدهای صادراتی و از طرف دیگر وابستگی به واردات مواد مورد نیاز جهت پی‌ریزی ساختار صنعتی، تجارت خارجی نقشی اساسی و انکارناپذیر و در عین حال حساسی را ایفا می‌کند. عدم توجه به این عامل مهم در تحقیقات و بررسی‌های رشد اقتصادی در این کشورها، نتایج تحقیقات و پیش‌بینی‌های مربوط به آینده را دچار خطا می‌کند. چنانچه تحقیق به صورت کمی و با ابزارهای اقتصادسنجی صورت گیرد، حذف این عامل مهم و مؤثر در رشد اقتصادی، ضرایب برآورد شده در مدل را به صورت اریب (تورش‌دار) برآورد نموده و در نتیجه مدل دارای خطای تصریح می‌شود.

در زمینه مطالعات تجارت خارجی و رشد اقتصادی، به دلیل نقش گسترده‌تر صادرات بر رشد اقتصادی، این متغیر کانون توجه بسیاری از محققین را تشکیل می‌دهد. اما موضوعی که در تحقیقات انجام شده به آن کم‌تر توجه شده و در مدل‌ها دیده نمی‌شود، واردات است.

طبق آنچه شواهد تجربی نشان می‌دهد، می‌توان گفت: تجارت خارجی از طریق واردات کالاهای سرمایه‌ای و واسطه‌ای نرخ رشد اقتصادی در کشورهای در حال توسعه را افزایش داده است. طبق مطالعات انجام شده، قیمت نسبی کالاهای سرمایه‌ای در کشورهای توسعه یافته، در مقایسه با کشورهای در حال توسعه، ارزانتر می‌باشد. بنابراین کشورهای در حال توسعه می‌توانند با واردات کالاهای سرمایه‌ای و واسطه‌ای ارزانتر از کشورهای توسعه یافته، زمینه رشد اقتصادی بیشتر را فراهم آورند.

۲- تجزیه و تحلیل کلی روند تجارت خارجی ایران

نظر به این‌که تجارت خارجی عامل مؤثری در شکل دادن به اقتصاد کشور است و می‌تواند تمامی بخش‌های اقتصادی را تحت تأثیر قرار دهد، نگاهی به تحولات تجارت خارجی ایران مفید به نظر می‌رسد. تجارت خارجی در ایران دو هدف اصلی را دنبال کرده است: از یک سو بر منافع اقتصادی کشور در راستای تأمین نیازمندی‌های عمومی تأکید دارد، و از سوی دیگر، مکمل جنبه‌های خارجی رویه‌های فرهنگی و دیپلماتیک است.

ایران نیز، همانند اغلب کشورهای در حال توسعه، از فعالیتهای گسترده تجارت خارجی برخوردار است و مانند بیشتر این کشورها مبادلات بین‌الملل، غالباً قیمت پذیر است. در زمینه صادرات، بیش از ۸۰٪ عایدی ارزی کشور، از محل صدور نفت خام و گاز تأمین می‌شود که منبعی پایان پذیر است. روند تولید و صادرات نفت، نه فقط به مسائل اقتصادی، بلکه تا حدود زیادی به حیات سیاسی کشور پیوند خورده است. عدم سرمایه‌گذاری اساسی و علمی در بخش صادرات غیرنفتی و نیز فقدان

احساس نیاز و ضرورت برنامه‌ریزی توسعه صادرات غیرنفتی، به دلیل درآمدهای قابل توجه نفت، مهم‌ترین عوامل اتکای شدید اقتصاد کشور به فروش نفت در سالیان پیش از انقلاب را تشکیل می‌دهند. سیاست کلی این دوره، صدور هر چه بیشتر نفت و گاز جهت فراهم نمودن امکان مصرف بیشتر کالاهای وارداتی، عنوان می‌شود. در سال‌های پس از انقلاب نیز به دلیل بروز شوک‌های مثبت و منفی در قیمت جهانی نفت و نوسانات صدور نفت از کشور (متأثر از وقوع انقلاب اسلامی و محدودیت‌های دوران دفاع مقدس)، شاهد نوسان درآمدهای نفتی کشور هستیم.

عدم شفافیت سیاست‌های جامعه در زمینه مالکیت خصوصی، دیدگاه خاص نسبت به سرمایه‌داری، بی‌نظمی‌ها در جریان ملی شدن صنایع، وجود شرایط نااطمینانی و ریسک‌های سیاسی و غیر اقتصادی، مواردی هستند که می‌توان به عنوان مهمترین دلایل تنزل صادرات غیرنفتی در طول دوره انقلاب و سال‌های پس از آن (۱۳۶۲ - ۱۳۵۶) نام برد.

پس از این دوره، افزایش صادرات غیرنفتی عمدتاً به دلیل نیاز کشور به ارز، جهت تأمین مخارج جنگ تحمیلی و انجام بازسازی‌های پس از آن صورت گرفت. اما اقتصاد ایران هیچگاه نتوانست خود را از رتبه پایین صدور کالاهای اولیه و مواد خام فاقد ارزش افزوده نجات دهد و وابستگی به صادرات نفت همچنان ادامه یافت. فقدان برنامه‌ریزی‌های جامع و انعطاف‌پذیر در عرصه صادرات، در کنار بی‌توجهی به مسائلی مانند بسته‌بندی، بازاریابی و سایر خصوصیات بخش صادرات، از مهم‌ترین تنگناها و موانع توسعه صادرات کشور شمرده می‌شوند.

از نگاه اقتصاد کلان، افزایش توان اقتصادی و دستیابی به مرحله توسعه یافتگی، اهداف مهمی به شمار می‌آیند. به عنوان مثال، گسترش صادرات مشتقات نفتی و کاهش وابستگی به صادرات نفت خام، دستیابی به بازارهای مختلف به نحوی که بتوان بیشترین مقدار کالا را با قیمت‌های تعادلی عرضه داشت و از وضعیت مازاد و یا تراز تجاری برخوردار بود، مورد نظر بسیاری از اقتصاددانان کشور در طول سالیان گذشته بوده است ولی عدم طراحی و اجرای استراتژی‌های دقیق، منظم و علمی در مورد تجارت خارجی، در کنار اجرای ناقص و پرنوسان سیاست‌های اقتصادی، عرضه بازرگانی خارجی ایران را به میدانی پرآشوب، کم بازده و با قابلیت اتکای ضعیف تبدیل کرده و حتی کشور با وجود برخورداری از موقعیت سوق‌الجیشی خاص و تنوع منابع و اقلیم‌ها به دلیل مدیریت ضعیف در عدم استفاده بهینه از منابع هرگز از توان و قدرت خود استفاده کافی نبرده و از تحولات جهانی فاصله گرفته است؛ تا جایی که امروز در زمره کشورهای در حال توسعه قلمداد می‌شود. اصلاح این وضعیت، نیازمند طراحی و به کارگیری مجموعه‌ای هدفمند و منظم از سیاستها، خط‌مشی‌ها و جهت‌گیری‌های اقتصادی - سیاسی و فرهنگی است که در آن، ارتباط با دنیای خارج از جایگاه و موقعیت ویژه‌ای برخوردار باشد.

۳- بررسی استراتژی‌های مختلف رشد اقتصادی بر پایه نظام بازرگانی خارجی

استراتژی تجارت خارجی به کلیه تدابیر و روش‌هایی اطلاق می‌شود که کشور، برای تنظیم و اداره روابط اقتصادی ساکنین قلمرو ملی خود - در چارچوب اهدافی معین - با ساکنین سایر کشورها، به تناسب اتخاذ و به صورت مطلق یا نسبی اعمال می‌کند. بافت استراتژی تجارت خارجی یک کشور، از نظام سیاسی و اقتصادی حاکم و مقتضیات زمانی آن تبعیت می‌کند؛ بنابراین درجه باز بودن یا تحدید مبادلات در میان کشورها متفاوت است. نظام تجارت خارجی ایران، نه تنها شامل بخش خصوصی است؛ بلکه کارگزاران دولتی را نیز در برمی‌گیرد و نظامی ارشادی تلقی می‌شود. به منظور درک اهمیت تأثیربخش تجارت خارجی بر جریان توسعه اقتصادی، کافی است به این نکته توجه شود که کلیه استراتژی‌های توسعه، به ویژه

استراتژی‌های توسعه بخش صنعت، ارتباط تنگاتنگی با بخش تجارت خارجی را به همراه دارند. مانند راهبرد جایگزینی واردات، راهبرد توسعه صادرات، راهبرد صنایع سنگین و مشابه آن. جهت‌گیری تولیدی و استراتژی توسعه اقتصادی بر بخش تجارت خارجی کشور، تأثیراتی گذاشته و از آن، تأثیراتی پذیرفته است. در ادبیات اقتصادی، برای تجارت خارجی سه نوع نقش را در مجموع فعالیتهای اقتصادی قائل شده‌اند:

۱- تجارت خارجی، دنباله‌روی رشد و توسعه سایر بخش‌های اقتصادی داخلی؛ ۲- تجارت خارجی، موتور رشد و نیروی محرکه بخشهای اقتصادی داخلی؛ ۳- تجارت خارجی، متوازن کننده رشد سایر بخشهای اقتصادی.

۱-۳- استراتژی جایگزینی واردات (توسعه اقتصادی برپایه حمایت‌گرایی)

هر کشوری با توجه به استراتژی رشد و توسعه اقتصادی خود، نحوه فعالیت بخش تجارت خارجی خود را تعیین می‌کند و بر این اساس، ساختار مناسب تجاری را پی‌ریزی می‌نماید. تقریباً می‌توان گفت: استراتژی توسعه صنعتی همه کشورهای توسعه یافته کنونی در مراحل آغازین صنعتی شدن، حمایت‌گرایی بوده است. با انجام برنامه‌ریزی دقیق و اجرای مراحل مختلف استراتژی جایگزینی واردات و افزایش ظرفیتهای تولید داخلی طی یک دوره معین، نیاز به کالاهای خارجی محدود می‌گردد و تمایل برای ورود آن به کشور احساس نمی‌شود. البته این اقدام در تضاد با دیدگاه‌های اقتصاددانان کلاسیک، مانند آدام اسمیت قرار دارد؛ که اعمال سیاست‌های حمایتی را مغایر با اصول تجارت آزاد بر مبنای رقابت جهانی می‌دانستند.

خصیصه حمایت‌گرایی و تشویق صنایع نوزاد، جزء مهمترین ویژگی‌های گرایش ملی در کشورهای در حال توسعه شمرده می‌شود. ولی روند صنعتی شدن این کشورها، نتوانست با اجرای سیاست توسعه درون‌نگر به شیوه کشورهای پیشرفته انجام شود. مهمترین موانع موجود بر سر راه این استراتژی عدم حسابگری، تشکیل قدرت‌های انحصاری و انحصارهای چندگانه (توسط عوامل داخلی و نیروهای خارجی) بودند؛ که بر جریان تولید مواد اولیه، کالا و گردش درآمد تسلط داشتند.

این استراتژی با توجه به نوع کالاهای تولیدی، جهت جایگزینی مشابه خارجی، بخش‌های مختلفی از اقتصاد را ممکن است شامل شود، مانند استراتژی صنایع مصرفی و صنایع سنگین و غیره. اتخاذکنندگان این سیاست، از طریق اعمال تعرفه‌های گمرکی، سهمیه‌بندی واردات و سرانجام انتخاب نظام چندنرخه قیمت‌ها و ارز، سعی می‌کنند که تجارت خارجی را در راستای نیازهای بخش‌های تولیدکننده کالاهای وارداتی شکل‌دهند. به عبارت دیگر: رشد و توسعه تجارت خارجی متأثر و وام‌دار رشد و توسعه بخش‌های داخلی می‌شود.

توسعه صنایع حمایتی در استراتژی جایگزینی واردات به عوامل زیر بستگی دارد:

الف) وجود بازار وسیع داخلی، که قبلاً تحت پوشش کالاهای مشابه وارداتی قرار داشت؛

ب) بکارگیری و هدایت فن‌آوری‌های تولیدی توسط تولیدکنندگان داخلی و حصول شرایط جذب سرمایه، دانش فنی و مدیریت خارجی؛

ج) وجود نظام حمایتی تعرفه‌ای و سهمیه وارداتی و مانند آنها، در جهت تقویت قدرت رقابتی صنایع نوپا در محدوده زمانی معین.

متنوع‌سازی اقتصادی در جهت ساختاری نوین و کارا، ایجاد فرصت‌های مناسب و زمان کافی برای بسط بازار کالاهای تولیدی داخلی و نیز موقتی بودن حمایت از صنایع انتخابی نوپا، تا رسیدن به مرحله نبوغ اقتصادی و صنعتی، مهمترین اهداف این سیاست را تشکیل می‌دهند.

۲-۳- استراتژی تشویق صادرات (برون‌نگر)

استراتژی جانشینی واردات در برگیرنده برخی از مشکلاتی است که ادامه آن را برای کشورهای در حال توسعه مشکل می‌نماید. به منظور رهایی از مشکلات مزبور و دستیابی به رشد اقتصادی پایدار و مبتنی بر تجارت خارجی، برخی کشورهای در حال توسعه مانند کره جنوبی، سنگاپور، تایلند، تایوان، مکزیک، و برزیل، از سیاست تشویق صادرات استفاده کرده‌اند و توانسته‌اند دستاوردهای قابل توجهی کسب نمایند. این استراتژی نقش بسیار فعالی را برای تجارت خارجی در نظر می‌گیرد. مهمترین ویژگیهای این استراتژی عبارتند از: مزیت نسبی در تولید کالاهای بخش صادراتی و سیاست‌های قیمت‌گذاری به شیوه مناسب که انعکاس‌دهنده قیمت‌های جهانی و نمایانگر کمبود عوامل تولید داخلی باشند.

اولویت اول در تخصیص ارز حاصل از صادرات، تأمین نیازمندی‌های صنایع تولیدکننده کالاهای صادراتی دارای مزیت نسبی بالقوه یا بالفعل است. بخش‌های صادراتی، محور و جهت‌دهنده اصلی سایر بخش‌های داخلی‌اند. بیشتر این استراتژی‌های ذکر شده از دهه ۱۹۶۰م به بعد، گسترش صادرات صنعتی را مدنظر قرار داده‌اند. کشورهای مجری این استراتژی، با استفاده از سیاست آزادسازی مشروط واردات، پذیرش نرخ ارز رقابتی، ایجاد انگیزه برای صادرات و دستیابی به قیمت‌های مناسب برای عوامل تولید، فضای اقتصادی کشورشان را به گونه‌ای تنظیم می‌کنند که هماهنگ با فرصت‌های بالقوه یا خلق شده مزیت‌های نسبی باشند.

۴- نقش واردات و صادرات در رشد اقتصادی

مطالعات در مورد تجارت خارجی و رشد اقتصادی نشان می‌دهد که صادرات و واردات می‌توانند نقش قابل توجهی در رشد اقتصادی داشته باشند. می‌توان گفت در تحول اقتصادی کشورها به سوی رشد، بین الگوی تولید و واردات و صادرات پیوندی ناگسستنی وجود دارد و می‌توان آنها را به عنوان عاملی مهم و تأثیرگذار در کشورهای در حال توسعه، وارد مدل رشد کرد.

۱-۴- اهمیت واردات (به ویژه کالاهای سرمایه‌ای و واسطه‌ای) در رشد اقتصادی

بطور کلی، کشورهای در حال توسعه، از نظر ساختار اقتصادی دارای ویژگی‌های مشترکی هستند. به عنوان مثال می‌توان نوع تولید در این کشورها را نام برد که بیشتر، محصولات کشاورزی و سنتی را در برمی‌گیرد. حال جهت انتقال از مرحله سنتی به مرحله تولید صنعتی و گذراندن مراحل توسعه اقتصادی، واردات کالاهای سرمایه‌ای و واسطه‌ای و فن‌آوری مناسب، زمینه‌ساز تحول صنعتی و اجتماعی می‌باشد. اگر سیاست‌های عمرانی کشور در طول دوره موردنظر در جهت تشویق و

توسعه صنعتی طرحریزی شده باشد، در چنین شرایطی واردات به طور طبیعی سیر صعودی خود را طی خواهد کرد؛ زیرا کشورهای درحال توسعه در مراحل انتقالی توسعه اقتصادی، به تأسیس زیربناهای سرمایه‌ای - که واردات کالاهای سرمایه‌ای نقش بسیار مهمی در ایجاد آن دارد - نیازمندند.

طبق نظر هیرشمن، استراتژی جانشینی واردات با تولید کالاهای مصرفی با دوام آغاز می‌شود. در این صورت، کالاهای سرمایه‌ای مورد نیاز باید از طریق واردات تأمین گردد و تولید با مونتاژ محصولات مصرفی با دوام صورت گیرد. سپس در مراحل بعدی، کالاهای واسطه‌ای و سرمایه‌ای از طریق آثار پیوندهای پسین، تولید می‌گردد. راج و سن (۱۹۶۱م) نقش و اهمیت واردات سرمایه‌ای بر رشد را مورد بررسی قرار داده‌اند.

۲-۴- اهمیت و نقش صادرات در رشد اقتصادی

مطالعات انجام شده در کشورهای مختلف نشان می‌دهد تمام کشورهای در حال توسعه با مشکل عدم استفاده بهینه از ظرفیت‌های مواجه هستند. حال چنانچه تقاضای خارجی (صادرات) در اقتصاد کشوری شکل بگیرد، طبیعی است که می‌توان ظرفیت‌های بدون استفاده را به کار گرفت. افزایش ظرفیت‌های تولیدی به منظور صادرات غیرنفتی بر پدیده اشتغال، رکود و تورم تأثیر خواهد گذاشت. توسعه صادرات غیرنفتی همچنین می‌تواند از جنبه‌های سیاسی و اجتماعی برای دولت‌ها مفید باشد.

ایران کشوری است که دارای مزیت‌های فراوانی در تولید کالاهای می‌باشد. در زمینه منابع طبیعی، نفت و گاز و معادن کانی و غیرکانی از کشورهای غنی محسوب می‌شود. در زمینه نیروی انسانی - طبق آمار موجود - ۴۴٪ از جمعیت جوانی برخوردار است؛ که اگر با مدیریت صحیح همراه گردد، می‌تواند به عنوان یکی از مزیت‌های کشور در زمینه تولید و صادرات تلقی گردد. همچنین به دلیل موقعیت جغرافیایی خاص ایران و واقع شدن در مسیر شرق به غرب، و ارتباط با دریا از شمال و جنوب، یکی از بهترین موقعیت‌های استراتژیک را به‌خصوص برای صادرات پدید آورده است.

در بیشتر کشورهای درحال توسعه، صادرات فاقد تنوع است؛ به همین دلیل با کوچکترین نوسانی در بهای جهانی این کالاهای، یکباره تراز پرداخت‌ها دچار عدم موازنه می‌شود و حیات اقتصادی آن‌ها را تهدید می‌کند. بنابراین بی‌ثباتی درآمدهای ارزی ناشی از صادرات، یکی از عمده‌ترین معضلات در این‌گونه کشورهاست. این بی‌ثباتی نه تنها امکان برنامه‌ریزی بلندمدت را از برنامه‌ریزان اقتصادی سلب می‌کند؛ بلکه باعث شکست برنامه‌های تدوینی نیز خواهد شد. بنابراین توجه به امر صادرات غیرنفتی جهت افزایش درآمدهای ارزی، با توجه به نوسانات قیمت نفت در بازارهای جهانی، ضروری خواهد شد.

۵- مروری بر تحقیقات انجام شده

این عقیده که تجارت موتور رشد و توسعه اقتصادی است، از قدمت زیادی برخوردار است و به دیدگاه‌های آدام اسمیت، درخصوص گسترش بازار، تقسیم کار بین‌المللی و جلوگیری از رکود و سکون، برمی‌گردد. پس از اسمیت اقتصاددانان مختلف نیز این عقیده را مورد بحث، نقد و تجدیدنظر قرار دادند.

۱-۵- بررسی‌های تجربی

سالهای مربوط به دهه‌های ۱۹۵۰، ۱۹۶۰، ۱۹۷۰ میلادی، سال‌های حاکمیت ایده «حمایت» و اجرای مدل‌های رشد مبتنی بر جایگزینی واردات بود. در کنار این موج، برخی مکاتب و محققان بر این عقیده که کشورهای با اقتصاد باز بر کشورهای درون‌نگر در رشد اقتصادی پیشی خواهند گرفت، تأکید داشتند.

در دهه ۱۹۸۰م، استراتژی‌های توسعه بر مبنای تغییر ساختار توصیه می‌شد که جزء اصلی آن‌ها را کاهش موانع تجاری و آزادسازی تجارت خارجی تشکیل می‌داد. اقتصاددانانی چون هلینر تأکید کردند که به منظور بهره‌برداری یک کشور از فواید تشویق صادرات، باید به سطح حداقلی از توسعه دست یافت. در این رابطه سینگر رابطه رشد GNP و رشد صادرات را با تقسیم کشورها به دو دسته فقیر و دارای درآمد متوسط بررسی کرد و نتیجه گرفت که ضریب رشد صادرات برای کشورهای با درآمد متوسط، بیشتر بوده است. یکی از اقتصاددانان برجسته توسعه، لنس تیلور براساس پژوهش‌های خود توصیه می‌کند که استراتژی آزادسازی تجاری هیچ نفعی برای کشورهای در حال توسعه در بر ندارد و سیاست بهینه در سالیان انتهایی قرن بیستم، همان سیاست‌های اقتصادی درون‌نگر با حمایت‌های مناسب در دوره‌های معین به منظور فراهم آوردن زمینه حضور در بازار جهانی است. در مقابل این دیدگاه، تعدادی از اقتصاددانان همچون فاجانا، ویلیامسون و ویوداس، تحلیل کردند که رشد صادرات از فشار تأثیر تغییرات خارجی بر اقتصاد داخلی می‌کاهد و به افزایش تولید کالاهای سرمایه‌ای کمک می‌کند و در نهایت، رشد سریع اقتصادی را به بار می‌آورد.

کاووسی و میچلی تأکید دارند افزایش رقابت با خارجیان، هزینه کالاهای صنعتی صادراتی را کاهش داده و بهبود فن‌آوری و تولید را سبب می‌شود. کاووسی به تأثیر مثبت رشد صادرات بر نرخ سرمایه‌گذاری اشاره می‌کند. بالاسا تولید کل را به کاراترین بخش‌های اقتصادی متکی می‌داند. مباحث مشابه زیادی در مورد نحوه ارتباط علی و سببی بین رشد صادرات، رشد اقتصادی و رشد تولید انجام شده است؛ که در جمع‌بندی نظریات ارائه شده می‌توان گفت: در شرایطی که رشد تقاضای داخلی، فرایندی کندتر از رشد تولید داشته باشد، جهت علیت از تولید به صادرات است.

۲-۵- بررسی‌های آماری و اقتصادسنجی

به منظور بررسی رابطه بین رشد صادرات و رشد GNP مطالعه‌ای تجربی توسط سریتس و بر مبنای داده‌های اقتصاد کانادا صورت گرفت. در این زمینه هریسون، در مطالعه‌ای با عنوان «اقتصاد باز و رشد اقتصادی» یک تحلیل سری زمانی بین کشوری، برای کشورهای در حال توسعه انجام می‌دهد و شاخص‌های متفاوتی را برای سنجش درجه باز بودن یک اقتصاد ارائه می‌کند. گروسمن و هلپمن، معتقدند که مداخله در تجارت، رشد اقتصادی بلندمدت را تسریع می‌کند. در مطالعه دیگری که توسط کارانریت و برای اقتصاد استرالیا صورت گرفت، تجارت به عنوان موتور رشد در مقابل تغییر سیاست‌های حمایتی جهت آزادسازی بیشتر تجاری، با استفاده از آزمون‌های علیت گرنجی بررسی شده است.

چووان - ون در مطالعه‌ای با عنوان «جایگزینی واردات و رشد به رهبری صادرات» که در صنایع پتروشیمی تایوان صورت گرفته، به این نتیجه رسیدند که راهبرد توسعه صادرات بر راهبرد جایگزینی واردات مقدم است.

هابرلر، یکی از منافع غیرمستقیم یا به تعبیر وی «منافع دینامیکی تجارت بین‌الملل» را مطرح می‌کند؛ که تجارت بین‌الملل ابزارهای مادی لازم نظیر کالاهای سرمایه‌ای و واسطه‌ای را برای رشد اقتصادی فراهم می‌آورد.

ماکس کوردن اثر جانشینی را به عنوان یکی از اثرات پنج‌گانه تجارت بین‌الملل بر رشد، مطرح می‌کند. کروگر بیان می‌کند که کاهش واردات کالاهای سرمایه‌ای، نرخ رشد GDP را کاهش خواهد داد. ریورا و بیتز و رومر هر یک به نوعی نشان دادند تجارت بین‌الملل می‌تواند نرخ رشد را به‌وسیله واردات کالاهای واسطه‌ای و سرمایه‌ای تسریع کند. و بیشتر مطالعات تجربی به تأثیر صادرات بر رشد اقتصادی، اختصاص دارد و در زمینه تأثیر واردات بر رشد اقتصادی، مطالعات تجربی اندکی انجام شده است. محسن خان و رینهارت در یک مطالعه مقطعی (۱۹۷۹ - ۱۹۷۰م) برای ۲۴ کشور در حال توسعه، منابع موثر در رشد این کشورها را بررسی نموده‌اند. در این مطالعه، برخلاف بیشتر مطالعات قبلی که تنها به بررسی رابطه رشد اقتصادی و صادرات می‌پرداختند؛ واردات کالاهای سرمایه‌ای و واسطه‌ای را نیز وارد مدل کردند و نشان دادند واردات تأثیر مثبت و معنی‌داری در رشد اقتصادی این کشورها داشته است.

از طرفی صالحی اصفهانی با استفاده از اطلاعات ۳۱ کشور نیمه‌صنعتی و با به کار بردن یک سیستم معادلات همزمان به بررسی آثار تجارت خارجی بر رشد اقتصادی (۱۹۸۶ - ۱۹۶۰م) پرداخته است.

در ایران نیز مطالعات زیادی در مورد تأثیر تجارت خارجی بر رشد اقتصادی انجام شده است به عنوان مثال می‌توان به مطالعات متوسلی، هژبرکیانی، برادران شرکا، شرزه‌ای و فرجادی اشاره کرد.

معرفی مدل

برای تعیین تأثیر صادرات و واردات به تفکیک بر رشد اقتصادی مدلهای زیر بکار برده شده اند. در مدل (۱) واردات بدون تفکیک به موارد جزئی مطرح شده است. اما در مدل (۲) واردات را به تفکیک واردات کالاهای مصرفی، واسطه ای و سرمایه ای در مدل وارد شده است.

$$(1) \text{RGDP} = \beta_0 + \beta_1 \text{RK} + \beta_2 \text{RL} + \beta_3 \text{RX}$$

$$(2) \text{RDGP} = \alpha_0 + \alpha_1 \text{RK} + \alpha_2 \text{RL} + \alpha_3 \text{RXG} + \alpha_4 \text{RMKG} + \alpha_5 \text{RMIG}$$

که در آن RGDP رشد تولید ناخالص داخلی؛ RK رشد موجودی سرمایه؛ RL رشد اشتغال؛ RXG رشد صادرات کالا؛ RM رشد واردات کالاها و خدمات؛ RX رشد صادرات کالاها و خدمات؛ RMCG رشد واردات کالاهای مصرفی؛ RMKG رشد واردات کالاهای واسطه ای؛ RMIG رشد واردات کالاهای سرمایه ای و α ها و β ها ضرایب متغیرها می باشند.

هدف ما در این تحقیق تحلیل مدل ۱ می باشد.

درمورد داده های مورد استفاده باید گفت که داده ها از سایت مجموعه اطلاعات سری های زمانی، گزارش ها و ترازنامه های بانک مرکزی و همچنین مرکز ملی آمار ایران استخراج گردیده و برای برآورد و مدل ها از نرم افزار Eviews.5 استفاده شده است.

برآورد مدل و تفسیر نتایج

برای مشخص شدن تأثیر واردات و صادرات بر رشد اقتصادی، با اضافه نمودن دو متغیر استاندارد مدل های رشد؛ یعنی نرخ رشد موجودی سرمایه و نرخ رشد نیروی کار، می توان اثر واردات و صادرات را بر رشد اقتصادی مشخص کرد. در این راستا، ابتدا تأثیر صادرات و واردات کالاها و خدمات بر رشد اقتصادی در مدل (۱) را مورد بررسی قرار می دهیم. تخمین با استفاده از روش OLS و به کمک از بسته نرم افزار Eviews.5 انجام شده است.

محدودیت ها تحقیق

همانطور که در قسمت قبل گفته شد داده های این تحقیق از دو سایت بانک مرکزی و مرکز ملی آمار ایران بدست آمده است شاید بتوان ضعف عمده این دو پایگاه داده را در عدم بیان تمام اطلاعات لازم به طور یکجا بیان نمود بطوری که آماری که مربوط به میزان اشتغال در جامعه باشد و یا به عنوان مثال تورم را دربر نمی گیرد. بدین منظور ناچارا برای جلوگیری از انحراف نتایج از نرخ رشد بیکاری (RNL) به جای نرخ رشد اشتغال (RL) استفاده گردید. به علاوه اینکه بانک مرکزی آمار مربوط به موجودی سرمایه را برای سالهای ۵۰ تا ۸۶ ارائه نموده بود و برای پیش بینی ۶ سال از روند نمایی در excel، استفاده گردید.

داده ها استفاده شده در مدل

سال	gdp	rgdp	k	rk	l	rl	m	rm	x	rx	nl	rnl
1346	528	0.109244	1250.0935	-0.07865	7903	#VALUE!	101	0.246914	99	0.178571	3.9814815	0.011923
1347	599	0.13447	1160	-0.07207	7964	0.007719	120	0.188119	114	0.151515	3.9	-0.02047
1348	672	0.12187	1205	0.038793	8095	0.016449	140	0.166667	133	0.166667	4.0111111	0.02849
1349	751	0.11756	4764.2338	2.953721	8227	0.016306	158	0.128571	154	0.157895	3.8333333	-0.04432
1350	941	0.252996	1600	-0.66416	8362	0.016409	199	0.259494	241	0.564935	3.7	-0.03478
1351	1169	0.242295	1850	0.15625	8630	0.03205	251	0.261307	299	0.240664	3.5	-0.05405
1352	1707	0.460222	2066.667	0.117117	8908	0.032213	346	0.378486	624	1.086957	3.4	-0.02857
1353	2962	0.735208	4149	1.00758	9194	0.032106	675	0.950867	1482	1.375	8.6	1.529412
1354	3268	0.103309	6450	0.554591	9490	0.032195	1122	0.662222	1439	-0.02901	9.4	0.093023
1355	4391	0.343635	8423	0.305891	9796	0.032244	1218	0.085561	1788	0.24253	10.2	0.085106
1356	5111	0.163972	13548	0.608453	10041	0.02501	1487	0.220854	1754	-0.01902	10.6	0.039216
1357	4987	-0.02426	14587	0.07669	10298	0.025595	1097	-0.26227	1292	-0.2634	11	0.037736
1358	6068	0.216764	16688	0.144032	10568	0.026219	919	-0.16226	1706	0.320433	11.4	0.036364
1359	6299	0.038069	21260	0.273969	10851	0.026779	1745	0.898803	929	-0.45545	11.8	0.035088
1360	7656	0.215431	27058	0.272719	11149	0.027463	2019	0.15702	996	0.072121	12	0.016949
1361	10078	0.316353	30822	0.139109	11461	0.027985	2005	-0.00693	1820	0.827309	12.3	0.025
1362	12438	0.234173	38196	0.239245	11788	0.028532	2965	0.478803	1985	0.090659	12.7	0.03252
1363	13559	0.090127	50496	0.322023	12132	0.029182	2227	-0.2489	1689	-0.14912	13.1	0.031496
1364	14423	0.063722	52351	0.036736	12492	0.029674	2030	-0.08846	1406	-0.16755	13.6	0.038168
1365	14661	0.016501	50509	-0.03519	12875	0.03066	1498	-0.26207	598	-0.57468	14.2	0.044118
1366	17924	0.222563	55075	0.0904	13215	0.026408	1523	0.016689	1780	1.976589	13	-0.08451
1367	20200	0.126981	77910	0.414616	13570	0.026863	2814	0.847669	1597	-0.10281	14.4	0.107692
1368	25079	0.241535	94315	0.210563	13942	0.027413	4476	0.590618	2616	0.638071	14.4	0
1369	34506	0.375892	130208	0.380565	14330	0.02783	8170	0.82529	5129	0.960627	14	-0.02778
1370	48428	0.403466	177236	0.361176	14737	0.028402	14731	0.80306	7449	0.45233	13.4	-0.04286
1371	64502	0.331915	231147	0.304176	15035	0.020221	17699	0.20148	9645	0.294805	11.4	-0.14925
1372	100124	0.552262	325261	0.407161	15345	0.020619	19847	0.121363	27420	1.842924	10.5	-0.07895
1373	131771	0.316078	439349	0.350758	15668	0.021049	17024	-0.14224	39632	0.445368	10.9	0.038095
1374	188184	0.428114	629315	0.432381	16005	0.021509	24386	0.432448	40362	0.018419	10.7	-0.01835
1375	248972	0.323024	892398	0.418047	16365	0.022493	37160	0.523825	51746	0.282047	9.1	-0.14953
1376	291769	0.171895	1030559	0.15482	17040	0.041247	44728	0.20366	51007	-0.01428	13.1	0.43956
1377	328522	0.125966	1172788	0.138012	17732	0.04061	51567	0.152902	44857	-0.12057	12.5	-0.0458
1378	434385	0.32224	1482220	0.263843	18428	0.039251	64931	0.259158	93509	1.084602	13.5	0.08
1379	576493	0.327148	1820241	0.22805	19118	0.037443	101190	0.558424	131811	0.409608	14.3	0.059259
1380	664620	0.152867	2103159	0.155429	19812	0.036301	126201	0.247169	137732	0.04492	14.2	-0.00699
1381	913835	0.374974	2897802	0.377833	20429	0.031143	210570	0.668529	247965	0.800344	12.5	-0.11972
1382	1124073	0.230061	3444095	0.18852	21014	0.028636	285191	0.354376	306096	0.234432	11.5	-0.08
1383	1455690	0.295014	4205019	0.220936	21568	0.026363	379076	0.3292	411607	0.344699	10.4	-0.09565
1384	1854711	0.274111	4718333	0.122072	22318	0.034774	441236	0.163978	613102	0.489532	11.5	0.105769
1385	2260530	0.218804	5717647	0.211794	23466	0.051438	529766	0.200641	738427	0.204411	11.3	-0.01739
1386	2890347	0.278615	7235861	0.265531	23579	0.004815	606663	0.145153	944164	0.278615	10.5	-0.0708

بررسی فروض کلاسیک در مدل

خروجی اولیه:

Dependent Variable: RGDP
Method: Least Squares
Date: 01/05/12 Time: 12:08
Sample: 1354 1386
Included observations: 33

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.154229	0.077602	1.987428	0.0567
RK	0.237884	0.135651	1.753649	0.0904
RL	-1.231588	2.097144	-0.587269	0.5617
RM	0.038033	0.056292	0.675632	0.5048
RX	0.149542	0.028333	5.278098	0.0000
R-squared	0.587075	Mean dependent var	0.238525	
Adjusted R-squared	0.528085	S.D. dependent var	0.129007	
S.E. of regression	0.088623	Akaike info criterion	-1.870131	
Sum squared resid	0.219911	Schwarz criterion	-1.643388	
Log likelihood	35.85716	F-statistic	9.952223	
Durbin-Watson stat	1.534189	Prob(F-statistic)	0.000039	

کشف و رفع همخطی:

با توجه به اینکه R-squared در مدل ۵۸٪ بدست آمد و با توجه به اینکه Prob برای متغیرهای C، RK، RL و RM بیشتر از ۰.۰۵ است و همچنین t-Statistic برای RL منفی است و برای سایر متغیرها به جز RX مقدار کوچکی دارد؛ احتمال وقوع هم خطی وجود دارد.

به منظور رفع هم خطی احتمالی در تابع فوق از متغیر Rnl (رشد نرخ بیکاری) به جای RI (رشد اشتغال) که از نیروی فعال به جای آن استفاده شده بود (" استفاده شد و همچنین تعداد مشاهدات از ۳۳ به ۴۱ افزایش یافت تا prob کاهش یابد.

خروجی جدید مدل عبارت بود از:

Dependent Variable: RGDP
Method: Least Squares
Date: 01/05/12 Time: 19:14
Sample: 1346 1386
Included observations: 41

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.101420	0.024610	4.121152	0.0002
RK	0.289855	0.101416	2.858071	0.0070
RNL	0.030190	0.063321	0.476783	0.6364
RM	0.037786	0.050625	0.746402	0.4603
RX	0.166861	0.025291	6.597679	0.0000
R-squared	0.712689	Mean dependent var	0.245004	
Adjusted R-squared	0.680766	S.D. dependent var	0.148551	
S.E. of regression	0.083933	Akaike info criterion	-2.003757	
Sum squared resid	0.253608	Schwarz criterion	-1.794785	
Log likelihood	46.07702	F-statistic	22.32499	
Durbin-Watson stat	1.734427	Prob(F-statistic)	0.000000	

Date: 01/05/12 Time: 19:20
Sample: 1346 1386
Included observations: 41

کشف و رفع خودهمبستگی

همانطور که از خروجی

correlogram -Q-statistic و در

Autocorrelation مشاهده

می گردد مدل حاضر فاقد

خودهمبستگی می باشد.

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob	
		1	0.121	0.121	0.6457	0.422
		2	0.055	0.041	0.7821	0.676
		3	0.207	0.199	2.7702	0.428
		4	-0.195	-0.257	4.5816	0.333
		5	-0.082	-0.042	4.9082	0.427
		6	-0.141	-0.171	5.9080	0.434
		7	-0.093	0.059	6.3539	0.499
		8	-0.203	-0.249	8.5514	0.382
		9	0.139	0.317	9.6218	0.382
		10	0.233	0.110	12.707	0.241
		11	-0.139	-0.137	13.843	0.242
		12	0.126	-0.080	14.810	0.252
		13	0.033	0.017	14.879	0.315
		14	-0.172	-0.115	16.803	0.267
		15	-0.089	-0.119	17.338	0.299
		16	-0.117	-0.032	18.311	0.306
		17	0.034	0.279	18.397	0.364
		18	0.048	0.065	18.575	0.418
		19	0.016	-0.241	18.595	0.483
		20	0.040	-0.060	18.731	0.539

کشف ناهمسانی واریانس:

White Heteroskedasticity Test:

F-statistic	2.521659	Probability	0.029957
Obs*R-squared	15.85303	Probability	0.044533

Test Equation:

Dependent Variable: RESID^2

Method: Least Squares

Date: 01/05/12 Time: 19:54

Sample: 1346 1386

Included observations: 41

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.003668	0.004294	0.854283	0.3993
RK	-0.023020	0.036916	-0.623587	0.5373
RK^2	0.077059	0.061078	1.261650	0.2162
RNL	0.011538	0.019729	0.584850	0.5627
RNL^2	-0.036515	0.020818	-1.754042	0.0890
RM	0.011700	0.011825	0.989418	0.3299
RM^2	-0.010539	0.015802	-0.666975	0.5096
RX	-0.010267	0.007325	-1.401635	0.1706
RX^2	0.011835	0.004349	2.721458	0.0104

R-squared	0.386659	Mean dependent var	0.006186
Adjusted R-squared	0.233324	S.D. dependent var	0.010965
S.E. of regression	0.009601	Akaike info criterion	-6.262754
Sum squared resid	0.002950	Schwarz criterion	-5.886604
Log likelihood	137.3865	F-statistic	2.521659
Durbin-Watson stat	2.271626	Prob(F-statistic)	0.029957

به منظور یافتن ناهمسانی از

White Heteroskedasticity Test

استفاده می کنیم چنانکه prob حاصل

بزرگتر از ۰.۰۵ باشد ناهمسانی نخواهیم داشت

و چنانکه کوچکتر از ۰.۰۵ باشد با ناهمسانی

مواجه هستیم.

خروجی مدل پس رفع ناهمسانی از قرار زیر خواهد بود

Dependent Variable: RGDP
Method: Least Squares
Date: 01/05/12 Time: 20:01
Sample: 1346 1386
Included observations: 41
White Heteroskedasticity-Consistent Standard Errors & Covariance

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.101420	0.017887	5.669991	0.0000
RK	0.289855	0.128008	2.264352	0.0297
RNL	0.030190	0.045515	0.663310	0.5114
RM	0.037786	0.051383	0.735390	0.4669
RX	0.166861	0.045397	3.675608	0.0008

R-squared	0.712689	Mean dependent var	0.245004
Adjusted R-squared	0.680766	S.D. dependent var	0.148551
S.E. of regression	0.083933	Akaike info criterion	-2.003757
Sum squared resid	0.253608	Schwarz criterion	-1.794785
Log likelihood	46.07702	F-statistic	22.32499
Durbin-Watson stat	1.734427	Prob(F-statistic)	0.000000

تحلیل اقتصاد سنجی

$$RGDP = \beta_0 + \beta_1 RK + \beta_2 RNL + \beta_3 RM + \beta_4 RX$$

$$RGDP = 0.10 + 0.29RK + 0.03RNL + 0.04RM + 0.17RX$$

اولین گام در تفسیر مدل برآورد شده، سازگاری علائم ضرایب مدل با انتظارات تئوریک است. ملاحظه می شود که در مدل فوق، علامت تمام ضرایب با نظریه های اقتصادی سازگار است. نتایج نشان می دهد که صادرات و واردات کالاها و خدمات بر رشد GDP تأثیر مثبت دارند. تأثیر رشد صادرات بیش از تأثیر رشد واردات می باشد. با افزایش یک واحدی در نرخ رشد، صادرات کالاها و خدمات ۰.۱۶ و با افزایش یک واحدی در نرخ رشد واردات کالاها و خدمات، ۰.۰۳ به نرخ رشد GDP اضافه می شود (با فرض ثابت ماندن سایر متغیرها). در مورد موجودی سرمایه و اشتغال نیز هر دو تأثیر مثبت بر رشد GDP دارند. در نتیجه در مورد تأثیر مثبت رشد صادرات و واردات بر رشد اقتصادی و تأثیرگذاری بیشتر رشد صادرات از واردات تایید می شود. همچنین رشد موجودی سرمایه و نرخ بیکاری، تأثیر مثبت بر رشد اقتصادی دارند. که در مدل (۱) نتایج قابل مشاهده است. حال اگر بخواهیم اعتبار کلی رگرسیون را با استفاده از ضریب تعیین (R^2) بسنجیم خواهیم گفت که، ۱٪ تغییرات تابع رشد تولید ناخالص داخلی نسبت به میانگین خود توسط متغیرهای توضیحی قابل توضیح است؛ و ۹٪ نیز به متغیرهایی وابسته است که در مدل لحاظ نشده اند.

گام بعدی آزمون ضرایب است که از آماره t - برای آزمون معنی داری تک تک ضرایب و برای آزمون معنی دار بودن هم زمان تمام ضرایب از آماره F در توضیح متغیر وابسته (رشد GDP) استفاده می کنیم. در آزمون یکایک ضرایب متغیرهای مستقل در مدل (۱) مشاهده می شود که قدرمطلق آماره t در تمام ضرایب به غیر از متغیر رشد نرخ بیکاری و واردات مدل در سطح احتمال ۹۵ درصد به طور جداگانه معنی دار هستند (prob کمتر از ۰.۰۵). پس می توان گفت متغیرهای الگو (به طور مشترک) در توضیح علت متغیر وابسته نقش به سزایی دارند و رابطه برآورد شده کاملاً معنی دار است.

حال اگر بخواهیم اعتبار کلی رگرسیون را از طریق آماره F بسنجیم خواهیم گفت که با توجه به اینکه prob برای آماره F صفر است (کمتر از ۰.۰۵) در نتیجه اعتبار کلی رگرسیون تایید می گردد.

تحلیل اقتصادی

با توجه به نتایج به دست آمده در این نوشتار می توان گفت که اولاً صادرات و واردات، تأثیر مثبت و گاهی معنی داری بر رشد اقتصادی از خود به جای می گذارند؛ ولی اهمیت ضریب صادرات، بیشتر از واردات می باشد، و این به دلیل آن است که صادرات تأمین کننده اصلی ارز برای واردات است. اما یکی از پارامترهای افزایش نرخ رشد اقتصادی بلند مدت و پایدار، انتخاب ترکیب بهینه وارداتی است. باید توجه داشت که درصد تأثیر گذاری این دو عامل بر رشد اقتصادی چندان قابل توجه نیست و حتی شاید بتوان اظهار نمود که تأثیر صادرات که بیشتر به نظر می آید حاصل از صادرات نفتی است و این بیانگر شکنندگی و ضعف در تجارت است.

توجه به این نکته ضروری است که در زمان بهبود درآمدهای دولت (نفت)، نباید از توسعه صادرات غیرنفتی غافل شد؛ چون رشد صادرات تأثیر مثبت، قابل ملاحظه و معناداری بر رشد اقتصادی در ایران دارد. و در نهایت اینکه تجارت (صادرات و واردات) می تواند نقش تأثیرگذاری در رشد اقتصادی یک کشور داشته باشد.